

Izvirni znanstveni članek (1.01)

BV 73 (2013) 3, 389—398

UDK: 179.7:341.485

Besedilo prejeto: 04/2013; sprejeto: 08/2013

Vojko Strahovnik

O pojmu genocid z vidika skupin, škode in odgovornosti

Povzetek: Članek se ukvarja z opredelitvijo pojma genocid, posebno z vidika skupin in škode, ki s tem zločinom prizadene člane skupine, skupino in človeštvo kot celoto. Izpostavi dve različni razumevanji škode, povezane s zločinom genocida. Prvo škodo vidi na temelju instrumentalne vrednosti skupine kot statusno škodo, ki prizadene posameznika kot člana skupine. Drugo razumevanje, ki temelji na inherentni vrednosti skupin, pa škodo ob genocidu razume kot škodo izgube te vrednosti za človeštvo. Članek obravnava tudi genocid z vidika skupin oziroma skupinskih delovalcev v povezavi z odgovornostjo za takšen zločin. Sklene z nekaj predlogi o dopolnitvi opredelitve pojma genocid in glede njegovega ustreznega razumevanja.

Ključne besede: genocid, zločin proti človeštvu, skupina, škoda, odgovornost

Abstract: **On the Concept of Genocide with Respect to Groups, Harm, and Responsibility**

The article deals with the definition of genocide, particularly with respect to groups and the damage that this crime inflicts on the members of a group, on the group itself, and on humanity as a whole. It highlights two different conceptions of harm associated with the crime of genocide. The first is based on the assumption of the group having only instrumental value and sees harm as a loss of status that affects the individual as a member of the group. The second conception is based on the presupposition of the group having intrinsic value and understands harm in the event of genocide as a loss of that value to humankind. The article also deals with genocide in terms of groups or group agents in conjunction with the responsibility for such a crime. It concludes with some suggestions for amendments to the definition of genocide and its proper understanding.

Keywords: genocide, crime against humanity, group, harm, responsibility

V prispevku nas bo zanimalo predvsem razumevanje pojma genocid, in to v povezavi z dvema pomembnima razsežnostma, ki sta vpeti v to razumevanje. Prva razsežnost je razsežnost skupine, saj je genocid najprej opredeljen kot zločin proti neki določeni skupini. Po drugi strani pa je genocid navadno tudi kolektivni

zločin; to zopet odpre celo paleto vprašanj, med katerimi so posebej pomembna tista, ki zadevajo odgovornost posameznikov v skupini oziroma kolektivu za ta zločin in odgovornost skupine kot celote. Druga razsežnost oziroma vprašanje, ki si ga bomo zastavili, pa je, o kakšni škodi govorimo pri tem zločinu in ali je samo razumevanje genocida kot zločina nad vsemi zločini ustrezno našemu razumevanju škode, ki jo nanj navezujemo. Glede obeh omenjenih razsežnosti bo to torej področje razprave, na katerem se prepleta troje: opredelitev in razumevanje pojma genocid, razprava o naravi skupin (in o naravnostih in odgovornostih znotraj njih) in pa etični premisleki, povezani z genocidom kot zločinom proti človeštvu in s škodo, ki jo genocid vključuje.

Sam pojem genocid je seveda zelo kontroverzen in hitro privede do nestrinjanja glede temeljnih izhodišč, kako ga lahko razumemo. Ustrezno razumevanje pojma genocid v luči zgoraj izpostavljenih razsežnosti je zelo pomembno, tudi če so obeti, da bi se zgolj na tej podlagi spremenila pravna opredelitev tega pojava ali pa sama pravna praksa glede na dinamiko mednarodnega prava, razmeroma pesimistični. Nas pa lahko takšno poglobljeno in razširjeno razumevanje pojma genocid približa odgovorom na nekatera zelo pomembna vprašanja, kakor so na primer vprašanja o prepoznavanju zločina genocid, o temelju za obsodbo tega zločina ali pa o (posameznikovi ali kolektivni) odgovornosti za genocid.

1. Genocid: izhodiščna opredelitev pojma

Pojem genocid je prvi opredelil in uporabil poljski pravnik Raphael Lemkin (1944), ko je na podlagi nemških genocidnih in okupacijskih praks pred in med drugo svetovno vojno opozoril na pomen opredelitve tega fenomena in na sankcije v zvezi z njim v mednarodnem pravu, saj mu je pomenil eno »od najtemnejših strani v človeški zgodovini« (1944, 90), zločin proti človeštvu in najjasnejši zgled kršitve mednarodnega prava, za katero do tedaj ni bilo oblikovanih nobenih pravnih instrumentov. Po koncu vojne so ZN oblikovali določnejšo opredelitev tega zločina; to je bilo tudi temelj za leta 1948 sprejeto *Konvencijo o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida*. Konvencija opredeli genocid kot dejanje, s katerim želimo namerno uničiti neko določeno narodnostno, etnično, rasno ali versko skupino, oziroma natančneje kot:

»katerokoli od naslednjih dejanj, storjenih z namenom v celoti ali delno uničiti neko narodnostno, etnično, rasno ali versko skupino:

- a. pobijanje pripadnikov take skupine,
- b. povzročanje hudih telesnih ali duševnih poškodb pripadnikom take skupine,
- c. naklepno izpostavljanje takšne skupine življenjskim razmeram, ki naj privedejo do njenega popolnega ali delnega fizičnega uničenja,
- d. uvajanje ukrepov, ki preprečujejo rojstva v skupini,
- e. prisilno preseljevanje otrok ene skupine v drugo skupino.« (Konvencija 1948)

Ugotovimo lahko, da je opredelitev genocida kot zločina razmeroma kompleksna, hkrati pa tudi določa predmet oziroma vrsto skupin, ki so priznane kot relevantne. Kot zločin, ki ga lahko preganjamo in kaznujemo, vključuje dvoje vidikov, in to: (a) *mens rea*¹, psihološki vidik oziroma namen, (delno ali v celoti) uničiti neko skupino²; in (b) *actus reus*³ oziroma fizični vidik ali vidik dejanja, kakršna so dejanja, ki vodijo ali bi lahko vodila do takšnega uničenja skupine. (May 2009, 99–114)

Hkrati moramo opozoriti: zgolj to, da je genocid kot zločin usmerjen proti skupini (ali proti posameznikom kot članom skupine), še ni razlikovalna lastnost genocida – podobno so skupine ali skupnosti tarče preganjanja kot zločina zoper človečnost⁴ –; razlikovalna lastnost genocida je sam namen uničenja skupine in s tem povezana škoda, ki jo lahko utrpijo posamezniki kot žrtve na podlagi svoje pripadnosti skupini.

V nadaljevanju si bomo ogledali predvsem dvoje vidikov genocida. Prvi vidik je vidik skupine kot žrtve genocida, torej kako je razumevanje skupine povezano z genocidom. Ta odnos ima več pomembnih posledic. Najprej je tu vidik »tarče ali predmeta« zločina oziroma žrtev zločina: kaj pomeni, uničiti skupino kot takšno, in kaj je tista vrednost skupine, zaradi katere vsaj nekateri avtorji govorijo o genocidu kot »zločinu nad zločini«, posebno v luči tega, da lahko tudi druga hudodelstva zoper človečnost ali vojna hudodelstva vključujejo množično smrt posameznikov, ki lahko po obsegu celo presega genocidna dejanja. Prav tako pomembno je vprašanje, kakšna je narava škode, ki prizadene posameznika, skupino in človeštvo kot celoto ob tem zločinu. Drugi vidik pa je vidik skupin oziroma skupinskih akterjev kot storilcev in kakšna je s tem povezana odgovornost za te zločine. Pri genocidu (navadno) govorimo o kolektivnem zločinu, prav zato pa je pomembno, da ustrezno razumemo razsežnost odgovornosti, ki so vanj vpete.

¹ Lat. *reus* obtožen; se pravi obtožni namen.

² V gornjem slovenskem prevodu opredelitve genocida iz Konvencije je izpuščen izraz »skupine kot takšne« (angl. *as such*; v izvorniku se besedilo glasi: »Genocide means any of the following acts committed with intent to destroy, in whole or in part, a national, ethnical, racial or religious group, *as such* ... «), ki so ga snovalci konvencije dodali predvsem zato, da bi v opredelitvi genocida (poleg namena) okreplili vidik motiva za to dejanje kot uničenje skupine (May 2009, 137–138; 143). Namera sestavljalcev konvencije naj bi šla v smeri, da storilci takšnih dejanj ta dejanja usmerijo proti skupini kot takšni na temelju, denimo, sovraštva do te skupine. Takšna rešitev (torej z dodatkom »*as such*«) je bila neke vrste kompromis, vendar vključitev vidika motiva v opredelitev zločina genocida pravzaprav zaostri kriterije za priznanje in dokazovanje tega zločina, zato je bolje, da se kakršnemukoli sklicu na motiv izognemo. Motiv namreč ni nujno neposredno povezan s samim namenom oziroma namero pri dejanju. Lahko pa se motiv, vključno z okoliščinami, upošteva pri določitvi kazni za takšen zločin. (May 2009, 149–154)

³ Obtožni dej.

⁴ »Hudodelstvo zoper človečnost« pomeni katerokoli od naslednjih dejanj, ki so sestavni del velikega ali sistematičnega napada na civilno prebivalstvo ob vednosti storilca, da gre za tak napad: ... h) preganjanje kakšne prepoznavne skupine ali skupnosti zaradi političnih, rasnih, narodnih, etničnih, kulturnih, verskih razlogov, razlogov, povezanih s spolom ...« (Rimski statut, 7. člen).

2. Skupine in genocid

2.1 Vidik žrtev: izguba in vrednost

Z vidika žrtev zločina govorimo pri genocidu o zločinu, povezanem s skupino. May predlaga, da skupino za začetek razumemo kot sestav posameznikov, ki so medsebojno povezani z neko organizacijsko strukturo, solidarnostjo ali skupnimi interesi in ki tako sami sebe prepoznavajo kot skupino in so kot skupina prepoznani tudi navzven (2009, 30). Skupine, ki so predmet zločina genocida, morajo biti relativno stabilne, pomembne za njihove člane ter zunanje in notranje prepoznavne kot skupine.

Začnemo lahko z vprašanjem, kaj je tista vrednost skupine, zaradi katere mora biti skupina še posebej zaščiten. Kaj je tista škoda, ki je pri genocidu pogubna za skupino? Zakaj je genocid kot zločin proti človeštvu tako poseben in v kakšnem smislu pomeni grožnjo skupni človeškosti?

V grobem sta se izoblikovali dve vrsti odgovorov na to vprašanje. Prva pravi, da je pri tem zločinu povzročena škoda za posameznika in izgubljena vrednost predvsem v pripadnosti skupini, ki posamezniku zagotavlja neko določeno zaščito ali pa mu daje možnosti istovetnosti in oblikovanja smiselnosti življenja. To je torej neke vrste škoda za posameznika, ki ga doleti od dejanjih, usmerjenih proti skupini, katere član je, oziroma tako imenovana statusna škoda. V tej povezavi govorimo o instrumentalni vrednosti skupin, ki so lahko tarča genocida. Druga vrsta odgovora pa gre v smer zagovora notranje oziroma neodnosne vrednosti neke skupine same, katere uničenje tako pomeni izgubo te vrednosti za človeštvo. Obe vrsti seveda nista nujno izključujoči se.

Misel Hannah Arendt nam bistro predloži zagovor tako prvega pogleda kakor tudi drugega, pri tem pa v razpredanju njene misli lahko sledimo razvoju od prvega ponujenega odgovora k drugemu. V *Izvorih totalitarizma* na podlagi izkušnje totalitarnih sistemov in z njimi povezanih genocidnih zločinov Arendtova jasno izpostavi, da je ureditev Evrope po prvi svetovni vojni ustvarila manjšine, ki so bile potem lahko nadalje genocidno preganjanje. Vojna in povojni razvoj sta oblikovala skupine »ljudi brez državljanstva«, »oseb brez domovine«, brezpravne in nezaželene »izmečke« in »nedoločljive berače« (Arendt 2003, 347), ki so jim bile tako dejansko odtujene »neodtujljive« človekove pravice. To so bile oblike »organizirane osamljenosti oziroma osamitve«. Vloga oziroma vrednost – v tem primeru nacionalne – skupine je namreč v tem, da lahko posamezniku ponudi učinkovito zaščito njegovih pravic. »Druga svetovna vojna in taborišča niso bila nujen dokaz, da je edini praktični nadomestek neobstoječe domovine internacijsko taborišče. V resnici je bilo to že v tridesetih letih edina »država«, ki jo je svet lahko ponudil ljudem brez državljanstva.« (363) Vrednost skupin je v prvi vrsti v tem, da lahko posamezniku zagotovijo (pravno oziroma statusno) zaščito, povezano s temeljno pravico, to je s »pravico, imeti pravice«, ki je pravica vsakega človeškega bitja: priznati ga morajo drugi in hkrati mora tudi sam druge priznavati kot osebe, ki jih gredo moralno spoštovanje in pravno zavarovane pravice na temelju skupne človeškosti (Benhabib 2011, 59–60).

Podobno Claudia Card (2003) govori o genocidu kot družbeni smrti in gre v tej smeri prvega odgovora še naprej od Arendtove. Škoda, ki jo utrpijo žrtve genocida, je družbena smrt: izguba družbene vitalnosti oziroma živosti in identitete, povezane s smislom življenja. To Cardovi tudi omogoči izpostavitve, da genocid ne vključuje nujno pobijanja oziroma popolnega izničenja življenja članov neke skupine, čeprav je to pogosto njegov del. Pri genocidu govorimo o zlu in govorimo o zločinu, ki presega golo nepravilnost. Žrtve namreč zadene škoda, ki stori njihova življenja nezno-sna, nedostojna oziroma nemogoča, ali pa je sama smrt žrtev nedostojna (Card 2003, 66). Izguba družbene vitalnosti nastopi ob trajnem in nepopravljivem uničenju družbenih vezi – organiziranosti, praks in ustanov. To prizadene in ogrozi življenjske interese žrtev še pred njihovo morebitno smrtjo in jih tako oropa smisla in vsakršnega nadzora nad njihovim življenjem. Družbena smrt povzroči izgubo smisla življenja in hkrati tudi smisla smrti žrtev. Da bi pokazali, kako je škoda ali zlo genocida nekaj, česar ne moremo prikazati kot škodo, ki bi tudi drugače lahko doletela posameznika kot žrtev, denimo, zločina zoper človečnost ali vojnega hudodelstva, moramo to škodo povezati z namenom uničenja skupine kot takšne. Prav družbena smrt je torej tista lastnost, ki je specifična za genocid, kajti pri vseh drugih zločinih zoper človečnost in pri vojnih hudodelstvih je razvidno, da lahko prizadenejo posameznika neodvisno od njegove pripadnosti skupini (77). Iz tega sledi, da torej genocida ne moremo omejevati zgolj na narodnostne, etnične, rasne ali verske skupine, ampak moramo pravzaprav vključiti vsako skupino, v povezavi s katere uničenjem lahko govorimo tudi o družbeni smrti. Podobno na podlag misli Cardove pokaže tudi Žalec (2013), ki pojem genocida (za katerega dokazuje, da je moralno obloženi pojem) umesti tudi v kontekst razumevanja pojmov, kakor so zločin proti človečnosti, totalitarizem in terorizem. K temu vidiku genocida se bomo vrnili tudi v sklepu. Juhant (2013) pa poudarja izključitev iz družbene skupnosti kot pot h genocidu, saj pomeni za izključeno skupino družbeno (in za posameznike osebno) smrt.

Ena od težav, ki lahko izhaja iz te razprave, je v nekem smislu prestroga opredelitev genocida. Če tega namreč pretesno povežemo z družbeno smrtjo in odtujitvijo, nastopijo težave: potem morda lahko celo pri holokavstu govorimo bolj o poskusu genocida kakor pa o genocidu samemu, saj je vsaj nekaterim preživelim in delu skupnosti uspelo ohraniti družbene vezi in smisel identitete. May (2003) zato zavrne takšno ostro razumevanje škode, izvirajoče iz genocida, in to škodo namesto tega opredeli kot vrsto škode glede izgube statusa in skupinske identitete. Čeprav se mu zdi razumevanje genocida kot oblike družbene smrti korak v pravi smeri, opozori na to, da bi mogli metaforo smrti in izgube razumeti v smeri dokončnosti. V nobenem primeru družbene smrti kot posledice zločina genocida ne smemo razumeti nujno kot popolne družbene smrti posameznika. Deloma je ta težava tudi posledica dejstva, da je bil holokavst prevladujoče razumljen kot paradigma oziroma model genocida. Škoda pri genocidu je statusna škoda, ki posameznika doleti z napadom na skupino. Najprej je tukaj vidik posameznikove identitete, ki je vezana na skupino in preko katere je prepoznan in priznan v družbi. Drugič, ta identiteta, vezana na skupino, je tudi izjemno pomemben del posameznikovega osebnega razumevanja njegove lastne zgodovine in umeščenosti v druž-

bi. In tretjič, skupina pogosto igra vlogo zaščitnika interesov in pravic posameznika in je tako napad nanjo napad na ta branik. Skupina torej posamezniku večkrat pomeni zadnje zatočišče varovanja njegovih osnovnih človekovih pravic, hkrati pa mu daje pomemben vidik njegove lastne identitete in smisla. Genocid kot zločin proti skupini lahko oboje močno okrni ali celo izniči. Ta zločin tako ni v prvi vrsti zločin, ki bi povzročil škodo skupini, ampak govorimo predvsem o škodi posameznikom. Skupina nima vrednosti sama po sebi, ampak je njena vrednost instrumentalna z vidika posameznikov, ki so člani skupine (May 2009, 75). Tudi ta pristop razširja opredelitev genocida v smislu, da zajamemo katerokoli skupino, zaradi izgube katere lahko posameznik utрпи takšne vrste škodo. Vsa tri prikazana razumevanja škode genocida so si glede narave te škode podobna. V nadaljevanju bomo na kratko prikazali tudi poglede, ki to škodo vežejo na skupine same in na izgubo, ki ob genocidu doleti človeštvo. Tako Lemkin kakor poznejša misel Arendtove se umeščata v okvir tega pristopa.

Druga vrsta odgovorov gre v smeri škode za človeštvo in vidi v skupinah notranjo vrednost, ki je z genocidom izgubljena oziroma uničena ali ogrožena. Glede na eno od možnih interpretacij je to škoda za človeštvo z vidika izgube prispevka, ki bi ga lahko uničena skupina doprinesla k človeštvu in k njegovemu razvoju. Vendar pa tukaj verjetno ne moremo slediti nekakšnemu preprostem modelu pomena bogastva in raznolikosti, kakor ga imamo, denimo, pri razvoju vrst in pri biotski raznovrstnosti, ko je ta raznovrstnost edino vrednostno merilo. Kvečjemu lahko takšno škodo za človeštvo razumemo posredno. Ta pogled najdemo pri Arendtovi, posebno v delih, ki so sledila *Izvorom totalitarizma*, ko je opustila svoj prvotni skepticism o učinkovitosti in smislu mednarodnega prava in človekovih pravic (Arendt 2003, 372). Genocid kot zločin proti človečnosti razume kot zločin brez precedensa, ki ga je tako opredelil tudi Statut mednarodnega vojnega sodišča pred nürnberškimi procesi (Charter of the International Military Tribunal; 8. 8. 1945). Kot takšen je genocid kot zločin neodvisen od vojne. V knjigi *Eichmann v Jeruzalemu* Arendtova zapiše, da lahko zločin, za katerega so sodili Eichmannu, razumemo, kakor da je »uničenje celotne etnične skupine ... več kot le zločin proti Judom ali Poljakom ali Romom« in da bi bil z njim »lahko mednarodni red, pa tudi človeštvo v celoti boleče ranjeno in ogroženo« (Arendt 2007, 317). Glede vprašanj pristojnosti sodišča v Jeruzalemu, ki je sodilo Eichmannu, Arendtova zagovarja, da bi se to sodišče lahko sklicevalo tudi na ozemeljsko pristojnost (čeprav Konvencija v svojem 6. členu določa, da je za sojenje obtoženih tega zločina pristojno sodišče države, na ozemlju katere je bil zločin storjen, ali mednarodno sodišče), kajti »ozemlja« pri tem zločinu ne gre razumeti zgolj kot zemljepisni pojem, ampak kot pravni in politični pojem. Kot takšen se ne »nanaša ... v taki meri, in tudi ne v prvi vrsti, na kos zemlje, temveč bolj na prostor med posamezniki v skupini, ki so drug z drugim povezani, hkrati pa tudi ločeni in zaščiteni drug pred drugim z raznovrstnimi odnosi, ki temeljijo na skupnem jeziku, veroizpovedi, skupni zgodovini, navadah in zakoni« (Arendt 2007, 303).

Pri genocidu govorimo o zločinu, ki ogroža sam človeški status, o zločinu »proti človeški naravi«, brez katere je smisel človeškosti in človekovega dostojanstva povsem izpraznjen in brez pomena; to je »napad na človeško raznolikost« (Arendt 2007,

309). Tako je po svojem bistvu različen od, denimo, preganjanja ali pogromov Judov, kajti holokavst je prek antisemitizma le določil izbiro žrtev, na pa tudi samega bistva zločina. Genocid »krši red človeštva« (Arendt 2007, 313) in ga zato ne moremo vzporejati z – na primer – umorom. Ko Arendtova »izreka« svojo sodbo Eichmannu tako glede na njegov zagovor, da je bila njegova vloga pri holokavstu povsem naključna in izvrševalna, pravi: »Predpostavimo, da ste zgolj po naključju postali voljan instrument v organizaciji množičnega pobijanja; vseeno pa ostaja dejstvo, da ste izvajali, s tem pa dejavno podpirali politiko množičnega pobijanja. /.../ In ker ste podpirali ter izvajali politiko nepripravljenosti, da bi svet delili z judovskim ljudstvo in številnimi drugimi narodi – kot bi s svojimi nadrejenimi imeli pravico odločanja, kdo lahko živi ne svetu in kdo ne – ugotavljamo, da od nikogar, torej od nobenega pripadnika človeške vrste, ne moremo pričakovati, da bo svet želel deliti v vami. To je pravi in edini razlog, da vas moramo obesiti.« (Arendt 2007, 321) Tudi tukaj jasno vidimo zgoraj izpostavljeni pomen ločevanja med motivom in namenom.

Podobno tudi Lemkin utemeljuje posebnost genocida, ki ga razume kot zločin barbarstva. Usmerjen je proti skupini kot takšni, njeno uničenje pa pomeni izgubo vrednosti za človeštvo. »Svet vsebuje zgolj toliko kulture in intelektualnega naboja, kolikor ga ustvarijo nacionalne skupine, ki ga tvorijo. V svojem bistvu ideja naroda predstavlja konstruktivno sodelovanja in izvirne prispevke, ki temeljijo na pristnih izročilih, pristni kulturi in dobro razviti narodni psihologiji. Uničenje naroda torej pomeni izgubo njegovih prihodnjih prispevkov k svetu. Hkrati pa takšno uničenje tudi žali naš čut za spodobnost in pravičnost, podobno kot je to v primeru umora posameznega človeškega bitja; v obeh primerih gre za zločin umora, le da pri genocidu v precej večjem obsegu.« (Lemkin 1944, 91) Vendar pri takšnem razumevanju posebnosti genocida naletimo na vrsto težav. Najprej je tu razmeroma nedorečena opredelitev naroda in tega, kako je ta narod povezan z drugimi skupinami, ki jih kot tarčo genocida opredeljuje Konvencija. Odprto je tudi vprašanje, ali takšno razumevanje vzpostavlja nekakšno hierarhijo narodnih skupnosti glede na to, koliko lahko prispevajo k človeštvu, če sploh. In če prispevajo, ali potem pri uničenju takšnih skupnosti manjka razsežnost zločina proti človeškosti?⁵ Kaj je z manjšinami znotraj naroda? Razberemo lahko, da Lemkin še vedno razmišlja v tradicionalnih okvirih pojmovanja naroda in predvsem znotraj evropske zgodovinske izkušnje in da to onemogoča ustrezno razumevanje zločina genocida. Benhabibova (2011, 46) prepričljivo pokaže, da Lemkinovo razumevanje ontologije skupin izvira predvsem iz dveh temeljev, in to iz Wilsonovih točk in kategorije in statusa manjšin v njih in iz Herderjevega pojmovanja (narodnih) skupnosti kot nosilcev kulturnega in umetnostnega razvoja človeštva. S tega vidika je misel Arendtove bolj plodna in prilagodljiva različnim oblikam tega zločina, hkrati pa ne razume teh skupin kot nekakšnih vnaprej določenih, nespremenljivih neposrednih proizvajalcev izvirnih prispevkov k človeštvu, ampak kot pojavnne oblike človeške

⁵ O tem razpravlja Žalec (2013), ki se sprašuje tudi, ali lahko o genocidu v povezavi s socialno smrtjo govorimo pri uničenju oziroma preganjanju skupin, kakor so Ku Klux Klan in homoseksualne skupnosti v nacistični Nemčiji, in pri »strelskih pohodih« oziroma pobojih na šolah, ki se v zadnjih desetletjih dogajajo predvsem v ZDA.

raznolikosti in pluralnosti, ki odpirajo različne perspektive na svet in jih lahko kot del našega človeškega stanja prosto tvorimo (Benhabib 2011, 51–54; Benhabib 1988; Arendt 2005, 175).

2.2 Vidik storilcev: odgovornost za genocid

Doslej smo se posvečali genocidu z vidika žrtev, sedaj pa se bomo na kratko posvetili še vidiku storilcev. Tudi tukaj je izhodišče, da je genocid po svoji naravi kolektivni zločin. Če je glede žrtev dovolj, da smo prikazali razumevanje same skupine kot takšne, ki jo lahko doleti škoda oziroma uničenje, potem pri storilcih ne govorimo o skupini v tem pasivnem smislu, ampak o skupini kot akterju, torej skupinskem akterju oziroma delovalcu.

To odpre izjemno kompleksno temo narave skupinskega delovalca. Bistvena določila akterja oziroma delovalca so, da si lasti reprezentacijska in motivacijska stanja in da ima sposobnost, z njimi operirati v interakciji z okoljem, to pa mu omogoča, vsaj v nekaterih primerih uresničiti svojo motivacijo (List in Pettit 2011, 20). Skupina je tako delovalec – drugače od zgolj skupka posameznikov –, če ima te značilnosti in se kot takšna lahko oblikuje z namero ali pa tudi brez eksplicitne namere. Torej ni nujno, da bi v vsakem primeru obstajala nekakšna skupna namera ali skupno delovanje; to je še posebno pomembno pri genocidih, kakršen je bil v Ruandi, kjer so nekateri opozarjali na odsotnost skupne namere, ki bi imela obliko osrednjega načrta za uničenje skupnosti Tutsijev. Ob tem je treba opozoriti, da je raven skupine resda konstitutivno odvisna od individualnega prispevka članov (od njihovih prepričanja, motivacij, namere, želja, interesov), vendar se na ravni skupine lahko razvije pomembna avtonomija glede na naravnosti posameznikov. To je posledica tako imenovanega paradoksa večinske agregacije, na podlagi katerega lahko skupina – denimo – sprejme prepričanje, ki ga večina njenih članov sploh ne deli, in torej ravni skupine ne moremo preprosto omejiti na raven posameznikov (76–77).

Skupina kot delovalec je odgovorna, kadar jo moremo imeti za odgovorno, to pa je takrat, ko jo vidimo kot kandidata za pripis zaslug ali krivde oziroma graje. Imeti nekoga za odgovornega gre prek ravni gole »vzročne« odgovornosti in tudi zgolj odgovornosti v smislu odgovornosti do (angl. *accountability*). Odgovornost zajema tri gradnike: a) normativno pomembnost izbir, s katero je delovalec soočen; b) sposobnost presoje, ustreznega razumevanje in dokazil, povezanih z normativnimi sodbami o teh izbirah, in c) ustrezno raven nadzora nas izbiro med alternativami in dejanji. Vsak od teh gradnikov je nujni pogoj, skupaj pa so tudi zadostni pogoji za odgovornost. Tako posamezniki kakor skupine lahko izpolnijo te pogoje. Ob tem moramo dodati, da odgovornost skupine ne »tekmuje« z odgovornostjo posameznikov oziroma članov; to, da zahtevamo odgovornost od nekaj članov, ne pomeni, da skupina kot takšna ni odgovorna. In tudi narobe. To nam razkrivajo primeri, v katerih ni bilo mogoče povsem jasno določiti odgovornosti posameznikov, a je bila skupina kljub temu spoznana za odgovorno. Pettit (2007, 171) navaja kot zgled nesrečo in potopitev trajekta *Herald of Free Enterprise* leta 1987, ko je umrlo sto triindevetdeset ljudi in ko so odgovornost za nesrečo pripisali tudi kulturi malomarnosti na ravni podjetja kot celote.

Vsi ti vidiki so lahko pomembni pri obravnavi genocida. V tem smislu lahko vzpostavijo tudi vez med samimi storilci in »opazovalci«, ki bi drugače lahko preprečili ali omejili zločin. Eno od orodij, ki jih lahko uporabi sodišče, je, da obravnavani zločin na procesu proti posamezniku umesti v širši kontekst družbenega dogajanja na ravni skupine in tako izpostavi »posredno krivdo« širše skupnosti. Sojenje nima samo kaznovalne in povračilne vloge, ampak tudi pomembno preventivno in vzpostavitevno vlogo in je lahko pogosto samo uvod v globlji in dolgotrajnejši proces sprave. Na predstavljeni podlagi smemo zavrniti ločevanje med genocidom in genocidnimi dejanji, ki navadno skuša prikazati razliko med njimi: čeprav genocidna dejanja so dejanja, ki lahko privedejo do uničenja skupine, vendarle ni namena, da bi bila skupina uničena (May 2009, 100). Genocidna dejanja preprosto so oblika genocida in jih kot takšna moramo tudi preganjati.

3. Razširjena definicija genocida

Na podlagi gornjih premislekov o skupinah kot žrtvah genocida in o skupinskih delovalcih kot storilcih lahko prispevek sklenemo z nekaj mislimi o ustreznem razumevanju genocida oziroma o razširitvi tega razumevanja. Prvič, povečati je treba nabor skupin, pri uničenju katerih lahko govorimo o genocidu, na vse tiste skupine, ki pomenijo dovolj trdno in robustno mesto poistovetenja za posameznike, hkrati pa jih lahko razumemo (v smislu Arendtove) kot izraz raznolikosti in pluralnosti sveta. Ne glede na to, kako razumemo vrednost skupin in škodo, ki je povzročena s tem zločinom, ne moremo upravičiti sklicevanja na zgolj v Deklaraciji eksplicitno omenjene vrste skupin. Drugič, fizično uničenje skupine ni nujni pogoj, da lahko govorimo o genocidu, ampak ta zločin zajema tudi druga dejanja, s katerimi se more doseči škoda, povezana z genocidom. Tretjič, pojasniti je treba vidik namere in namero jasno ločiti od vidika motiva za to dejanje. Četrtnič, vključiti je treba premisleke o skupinskih delovalcih in o odgovornosti članov znotraj teh skupin, ki lahko imajo različne vloge; odgovornosti ne nosijo zgolj neposredni izvrševalci dejanja ali načrtovalci nekakšnega krovnega načrta za izvedbo takšnega zločina.

May v luči podobnih premislekov predlaga tole razširjeno definicijo genocida:

»Genocid predstavlja katero koli od naslednjih dejanj, storjenih z namenom – bodisi v obliki usmerjanja drugih k usklajenim dejanjem ali z namero sodelovati v takšnih koordiniranih dejanjih, za katere je znano, da imajo namen – v celoti ali v pomembnem delu uničiti javno prepoznano skupino, ki je relativno stabilna in pomembna za identiteto njenih članov, kot so to narodnostne, etnične, rasne ali verske skupine:

- a. pobijanje pripadnikov take skupine,
- b. povzročanje hudih telesnih ali duševnih poškodb pripadnikom take skupine,
- c. naklepno izpostavljanje takšne skupine življenjskim razmeram, ki naj privedejo do njenega popolnega ali delnega fizičnega uničenja,
- d. uvajanje ukrepov, ki preprečujejo rojstva v skupini,

- e. prisilno preseljevanje otrok ene skupine v drugo skupino,
- f. *prepoved uporabe jezika skupine v vsakdanjem življenju ali šole,*
- g. *prepoved priprave in razširjanja besedil v jeziku skupine,*
- h. *prisilno preseljevanje pomembnega dela skupine.*« (May 2009, 109, 130)

Takšno razširjeno pojmovanje zločina genocida nam omogoča, da ga lažje prepoznamo in tudi dokažemo. Hkrati velja slediti ideji, da ga prenehamo obravnavati kot zločin nad vsemi zločini, ki bi bil povsem edinstven in bi pomembno presegal preostale zločine proti človečnosti ali vojna hudodelstva. To namreč zastruje kriterije za sprejetje ukrepov mednarodne skupnosti, ki bi takšen zločin lahko (vsaj v nekaterih primerih) preprečila. Pomenljiv zgled tega so na primer poročila Sekretariata ZN o dogajanju v Ruandi leta 1994, ki takratnih dogodkov niso opredeljevala kot genocid, čeprav bi lahko odločnejše posredovanje mednarodne skupnosti namesto umika vojaških mirovnih sil bistveno omililo obseg genocida. Podobna je bila presoja ZN v Darfurju, kjer so dogodke sprva označili kot vojna hudodelstva in hudodelstva zoper človečnost, ne pa kot genocid. Vse to je tudi posledica pretoge opredelitve genocida in z njo povezanih premislekov o edinstvenosti tega zločina.⁶

Reference

- Arendt, Hannah.** 2003. *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.
- . 2005. *The Promise of Politics*. New York: Schocken Books.
- . 2007. *Eichmann v Jeruzalemu*. Ljubljana: Študentska založba.
- Benhabib, Seyla.** 1988. Judgment and the Moral Foundations of Politics in Arendt's Thought. V: *Political Theory* 16, št. 1:29–51.
- . 2011. *Dignity in Adversity. Human Right in Troubled Times*. Cambridge: Polity Press.
- Card, Claudia.** 2003. Genocide and Social Death. V: *Hypatia* 18, št. 1:63–79.
- Charter of the International Military Tribunal.** 1945. <http://law2.umkc.edu/faculty/projects/trials/nuremberg/NurembergIndictments.html> (pridobljeno 16. februarja 2013).
- Juhant, Janez.** 2013. Political Crime and the Truth of Man. The Slovene Case. V: *Anthropological Notebooks*, v tisku.
- Kazenski zakonik.** 2012. *Uradni list RS*, št. 50. <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=201250&stevilka=2065> (pridobljeno 16. februarja 2013).
- Konvencija o preprečevanju in kaznovanju zločina genocida.** 1948. ZN, 9. december, izvorno besedilo. <http://www.hrweb.org/legal/genocide.html> (pridobljeno 16. februarja 2013).
- Lemkin, Raphael.** 1944. *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- List, Christian, in Philip Pettit.** 2011. *Group Agency: The Possibility, Design, and Status of Corporate Agents*. New York: Oxford University Press.
- May, Larry.** 2010. *Genocide: A Normative Account*. New York: Cambridge University Press.
- Pettit, Philip.** 2007. Responsibility Incorporated. *Ethics* 117, št. 2:171–201.
- Zakon o ratifikaciji Rimskega statuta Mednarodnega kazenskega sodišča.** 2001. *Uradni list RS*, št. 101. <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200184> (pridobljeno 16. februarja 2013).
- Žalec, Bojan.** 2013. Genocide as Social Death: A Comparative Conceptual Analysis. V: *Anthropological Notebooks*, v tisku.

⁶ Za komentarje in pomoč pri pripravi članka se zahvaljujem Janezu Juhantu.